

însă în evidență și elementul ipotetic din concluziile lui Strzygowski. R. Ettinghausen, *Covoarele armenesti* (p. 240—244), arată importanța lor artistică și istorică. Ca vechime se cunosc unele foarte aproape de epoca selgiucidă. Insuși Marco Polo le-a admirat cândva. Deosebit de interesantă este introducerea d-rei Sirarpie Der Nersessian, *Etapile istorice ale miniaturii armenie* (p. 328—346). K. H. Zambaccian, *Arhitectura armeană și Occidentul* (p. 451—456) pune în evidență studiile cupolei făcute de Leonardo da Vinci și probabila lui călătorie în Armenia. Prețioase informațiile culese de H. Dj. Siruni, *Bisericile armenie din țările române* (p. 489—526), care pot servi și de reper-toriu.

Ca și în celelalte volume, se adaugă și aici studii felurite cu o bogată cronică culturală. *Cronica Armenilor din România*, alcătuită de H. Dj. Siruni, este remarcabilă. A. S.

LUIGI M. UGOLINI, *Butrinto. Il mito d'Enea. Gli scavi*. Roma, 1937, 203 p.

Opera postumă a lui Ugolini dă ultimele rezultate ale săpăturilor arheologice săvârșite la Butrinto și opera de restaurare a monumentelor medievale. O scurtă prezentare istorică a localității până în evul mediu urmează (p. 67—109). Din epoca migrațiunilor foarte puține rămășițe (p. 96—98). Se impune însă epoca venețiană (p. 99—102).

S'au găsit obiecte preistorice din epoca greacă, cu interesanta Poartă a Leului, Nike din Butrinto și mai ales Zeița din Butrinto (p. 137), și din epoca romană, ca Marea Herculanese (p. 144), un baptisteriu din epoca romană târzie (p. 144) și mai puține din vremea medievală. A. S.

I. D. ȘTEFĂNESCU, *Arta balcanică și arta religioasă a Țărilor Românești*, «Revista Istorică Română», 1943, Vol. XIII, fasc. III, p. 1—18. Autorul arată cu o bogată documentare cum, în urma cercetărilor din ultimii 30 de ani, s'a născut conceptul unei arte religioase balcanice cu un repertor de forme și cu o cugetare artistică religioasă comune Serbiei, Bulgariei și Țărilor Românești. De trăsăturile comune ale «artei balcanice» trebuie să se ție seama când se stabilește partea — destul de restrânsă — de originalitate care revine artei fiecăreia din țările arătate mai sus.

Din problemele dezvoltate cu multă strălucire în lumina acestei concepții de sinteză, ne vom opri asupra chestiunii originalității bolții moldovenești. Autorul ne spune că deși i se căutase explicația în direcția arhitecturii și înrăuririi armenesti, a putut să apară o vreme drept o caracteristică a stilului moldovenesc, până când s'a pus în legătură cu exemple mai vechi, cari par a fi la originea sistemului moldovenesc: bolta dela Parigoritissa din Arta și cupolele sârbești din secolul al XIII-lea și XIV-lea. Astfel că «sistemul constructiv logic, solid și cu multe calități de îndrăzneală și grație» n'ar fi decât sistemul dela Parigoritissa care a făcut multe progrese. Aceași punere la punct e dezvoltată de autor și în recenzie Anuarului de Cultură Armeană «Ani» din 1941¹. De altfel apropierea cu bisericile sârbești, unde se remarcă aceeași «tendință de înălțare a cupolei, utilizând un cilindru înalt sprijinit pe una sau două baze suprapuse» se găsește și la alți cercetători².

Pusă în felul arătat mai sus, această chestiune atât de importantă pentru noi ni se pare a împereuna, confundându-le în jurul aceluiași subiect, două probleme cu totul diferite.

¹ *Revista Istorică Română*, vol. XIII, fasc. I, p. 113, 1943.

² Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, Paris 1930, p. 88.

Credem că se poate considera ca o trăsătură comună evoluției firești a tuturor arhitecturilor și deci și a arhitecturii bizantine, în general, și a artei balcanice, în special, tendința constantă către proporții mai înalte și forme mai elegante și mai grațioase. În arta greacă, doricul dela Paestum trecând prin Parthenon și Olympia ajunge la formele exagerat de svelte dela Pergam. În arta romană măsura perfectă și severitatea corinticului dela Tivoli a fost imediat depășită. În arhitectura Gotică se pot urmări toate etapele drumului dela Chartres până la extrema îndrăzneală dela Beauvais. În această privință arhitectura bizantină nu face excepție. O evoluție continuă și firească ne duce dela proporțiile atât de largi ale Sfintei Sofii până la monumentele secolului al XIV-lea în cari constructorii lor se întrec să ridice cupole cât mai înalte, pentru a obține efecte cât mai elegante și grațioase¹.

Răspunzând acestei tendințe cu totul generale, cupola dela Parigoritissa, cupolele sârbești și bolta moldovenească au urmărit același scop însă cu mijloace și sisteme atât de diferite încât nu se poate face nicio apropiere între ele.

La Arta un joc, cu totul original, de mai multe etaje de colțane susținute de puternice console cari înaintează treptat,

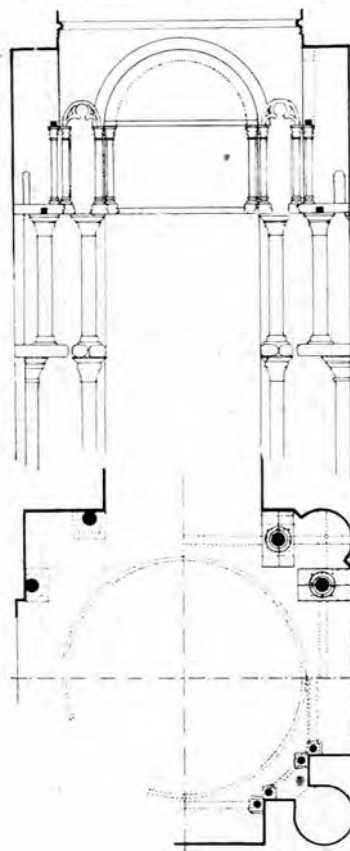

Fig. 1. — Sistemul dela Parigoritissa din Arta. Restituție perspectivă după fotografiile publicate de Charles Diehl în *Manuel d'art byzantin*.

strămtorează diametrul cupolei ridicate foarte sus, cu o îndrăzneală neobișnuită², fig. 1.

¹ Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris, 1926 II, p. 769.

² Ibid. II fig. 382 și 388 și Gabriel Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1906, p. 115.

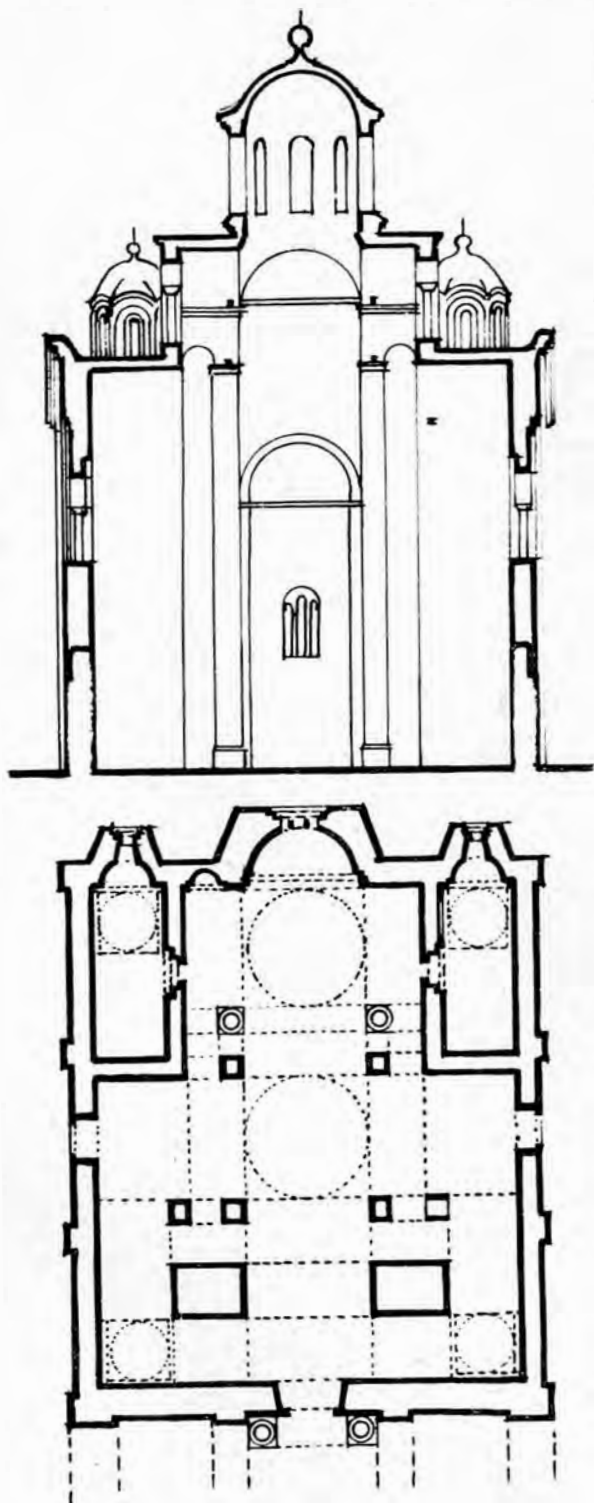

Fig. 2. — Sistemul sârbesc, după Gabriel Millet în *L'ancien art serbe*.

În Serbia, prin apropierea celor patru stâlpi interiori se obține o micșorare și mai pronunțată a cupolei centrale care uneori apare «ca un fel de ornament străin de economia edificiului»¹, fig. 2.

Tot atât de originală este și soluția moldovenească², unde,

¹ Ibid., II, p. 776.

² G. Balș, *Sur une particularité des voûtes Moldaves*, în *Bulletin de la Section Historique XI*, București 1924, p. 9—6.

după cum se știe, tendința de supraînălțare este realizată printr'un joc îndoit de arcuri suprapuse cari reduc de asemeni diametrul cupolei, fig. 3.

Structura sârbească a dat naștere, în exterior, sub turlă la două baze pătrate, suprapuse, prima corespunzând capetelor celor patru bolți cilindrice așezate în cruce și a doua corespunzând arcurilor pendentivilor. Sistemul moldovenesc a dat naștere unei singure baze pătrate structurale care corespunde

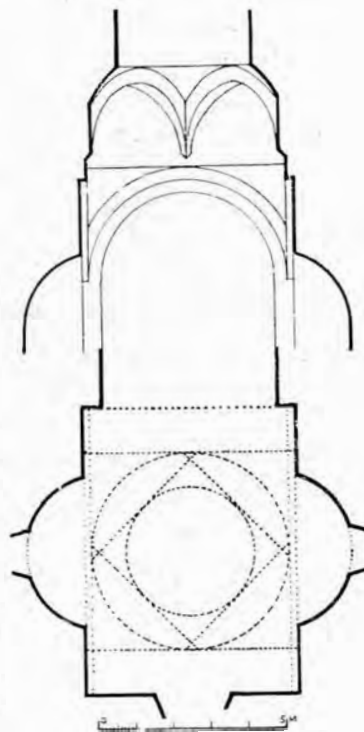

Fig. 3. — Sistemul moldovenesc, după G. Balș, în *Bisericile lui Ștefan cel Mare*.

punde arcurilor diagonale, în timp ce baza a doua este numai decorativă și are o formă stelată care nu se mai găsește aiurea.

Din cele arătate mai sus se vede că tocmai precizându-se tendința generală a artei balcanice de supraînălțare a proporțiilor, se pune și mai mult în evidență că sistemul născut pe teritoriul Moldovei este original, de oarece este cu totul altul decât cel pe care atât de ușor îl putea lua din Serbia o dată cu celelalte elemente atât de bine determinate.

Așa dar rămâne stabilit că de acum înainte nu se vor putea studia arta Serbiei, Bulgariei și Țărilor Românești decât prin prizma artei balcanice. Unele scăpări de amănunt ale expunerii și cari sunt de o minimă importanță (la Probota nu se cunoaște niciun paraclis domnesc¹ și discurile de lut smălțuit de forma celor dela bisericile lui Ștefan cel Mare și Rareș nu par a se găsi în Mesembria² nu pot schimba întru nimic aspectul teoriei fixată în ansamblul ei, de autor, cu atâta strălucire și prestigiu.

HORIA TEODORU

¹ N. Ghica-Budești și G. Balș, *Mănăstirea Probota*, București 1909.

² A. Rachenov, *Eglises de Mésebria*, Sofia 1932.